

ЖАМИЯТДА ҲУҚУҚИЙ МАДАНИЯТНИ ЮКСАЛТИРИШДА ҲУҚУҚИЙ ТАРБИЯНИ ЎРНИ ВА РОЛИ

Тураббаев Х.А.

тел.99.898-05-23

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19706275>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 19-aprel 2026 yil
Ma'qullandi: 21- aprel 2026 yil
Nashr qilindi: 23- aprel 2026 yil

KEY WORDS

Ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий онг,
ҳуқуқий билимлар, ҳуқуқий
тарғибот, ҳуқуқий тарбия,
ҳуқуқий таълим, ижтимоий
тарбия, қонунийлик ва ҳуқуқий
тартибот.

ABSTRACT

Мақолада муаллиф томонидан жамият
аъзоларининг маданиятига ва онгига ҳуқуқий
билимларни турли таъсир воситалари орқали
узлуксиз сингдириб бориш жараёнини, ҳуқуқий онг
жамият ҳаётининг ижтимоий-иқтисодий, унинг
маданий-ҳуқуқий, сиёсий шарт-шароитлари,
ҳуқуқий онг – ижтимоий ва индивидуал онгга
тегишли бўлган, ҳуқуқий билимларни ўз ичига олган
ғоялар мажмуини шакллантириш. Шахс онгига
унинг ҳуқуқ ва бурчларини сингдириш жараёни
таҳлил қилинган ва барча тушунчаларга таъриф
берилган.

Бугунги кунда республикамизда суверен, демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат¹. барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш борасида ислохотлар амалга оширилмоқда. Ҳуқуқий демократик давлатнинг энг муҳим белгилари булган қонун устуворлигини таъминлаш ва юксак даражадаги ҳуқуқий онг ва маданиятга эга булган баркамол авлодни тарбиялаш - бу ислохотларнинг узагини ташкил этмоқда.

Ҳуқуқий онг, ҳуқуқий тарбия ва ҳуқуқий маданият соҳасида илмий фаолиятни ўрганиш илмий тадқиқотчилар учун анъанавий тусга айланди. Яъни, ҳуқуқий тарбия масаласи кўпгина олимларнинг илмий тадқиқот ишларининг объекти сифатида хизмат қилган ва хизмат қилмоқда. Ҳақиқатда ҳам айни вақтда ушбу масала мамлакатимизнинг ривожланишидаги асосий долзарб муаммолардан бири бўлиб қолди.

Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш “шахс – оила – маҳалла – таълим муассасаси – ташкилот – жамият” принципи бўйича тизимли ва узвий шакллантириш бўйича ҳуқуқий маърифий тадбирлар ва учрашувларни кенгайтириш, халқимиз тарихи, дини, миллий қадриятларини ёш авлод онгида шакллантириш орқали ватанпарварлик ҳиссини кучайтириш каби долзарб вазифалар турган бир пайтда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 2023 йил 30 апрель 1-модаси

тўғрисида”ги 2019 йил 9 январдаги ПФ-5618-сонли Фармонининг қабул қилиниши айна муддаодир².

Ҳуқуқий онг – қисқача қилиб айтганда ҳуқуқ ва қонунчиликка оид одамларнинг тасаввурлари, уларнинг ҳис-туйғулари, амалий тажрибалар таъсирида пайдо бўлган ҳуқуққа нисбатан муносабатини ифодалайди.

Ҳуқуқий маданият эса – фуқароларнинг давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги муҳим билимларни эгаллаб олиши, амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳақидаги тушунчаларини талқин қила олиши ҳамда улардан тўғри фойдалана олишидир.

«Тарбия» атамаси кундалик ҳаётда инсоният муомаласида кўп мартаба такрорланадиган ижтимоий категориядир. Жамиятдаги барча тарбияларнинг ягона тизимини ижтимоий тарбия ўзида мужассам этади. Ижтимоий тарбия ўз ичига сиёсий тарбия, маданий тарбия, маънавий тарбия, экологик тарбия, эстетик тарбия, шунингдек, ҳуқуқий тарбия ва бошқа тарбия турларини қамраб олади.

Ижтимоий тарбиянинг тизимида тарбиянинг бошқа турлари сингари ҳуқуқий тарбия алоҳида аҳамият касб этади. Ҳуқуқий тарбия ижтимоий тарбиянинг ахлоқий, эстетик, маънавий ва бошқа шу каби турларининг негизида шаклланади ва ривож топади. Яъни, ҳуқуқий тарбия ижтимоий тарбиянинг барча турлари билан чамбарчас боғлиқ бўлади.

Жумладан, юксак ривожланган ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамияти қуришни ўз олдига асосий мақсад қилиб қўйган ҳар бир давлатнинг асрий орзуси бу ўз аҳолисининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти даражасини юксалтиришдир. Ҳар қандай давлатнинг ижтимоий ривожланиши фуқароларининг ҳуқуқий маданияти билан боғлиқ бўлади. Зеро, юксак даражада ривожланган ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг ажралмас белгисидир. Юксак даражадаги ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданият эса ҳуқуқий тарбиянинг маҳсули. Аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини шакллантиришда ҳуқуқий тарбия асосий ўринни эгаллайди.

Биринчи президентимиз И.А. Каримов ҳам юқоридаги фикрларни исботи тарзида «Ҳуқуқий маданиятни юқори даражада бўлиши ҳуқуқий давлатнинг ўзига хос хусусиятидир»³ деб ўзининг дастуриламал асарида таъкидлаб ўтади.

Буюк мутафаккир Абдулла Авлоний ҳам «Тарбия биз учун ё ҳаёт – ё момот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидир» деб бежиз таъкидламаган. Чунки «ҳуқуқий онг, ҳуқуқий тарбия ва ҳуқуқий маданият» каби бир-бири билан узвий алоқада бўлган ва бир-бирини тўлдириб турувчи ушбу мантиқий изчилликда ва кетма-кетликда жойлашган ўхшаш категориялар жамиятнинг ҳуқуқий тизимининг ҳолати ва аҳволидан дарак беради.

Шахс ҳуқуқий онги энг аввало ҳуқуқий тарбия таъсирида шаклланади. Ҳуқуқий тарбия батартиблилик ва интизом даражасининг ошишига, бурч ҳиссининг мустаҳкамланишига ва шахс ҳуқуқий маданиятини юксалишига ёрдам беради.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги ПФ-5618-сон Фармони

³ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. –Т.1. –Т., Ўзбекистон. –1996. Б. 322.

Ҳуқуқий тарбия-мураккаб ва кўп қиррали ҳодисадир, яъни уни бир маъноли қилиб таърифлаб бўлмайди. Ҳуқуқий тарбиянинг таърифи бу жараённинг қайси томонини, жумладан, умумижтимоий жиҳатини, ҳуқуқнинг ижтимоий амал қилиш тизими сифатида ёки давлатнинг ижтимоий бошқариш, ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш элементи сифатидаги вазифасини ва шу кабиларни тадқиқ қилишимизга боғлиқ бўлади.

Ҳуқуқий тарбия деганда шахснинг онгига ташкилий суратда ва аниқ мақсадни кўзлаб таъсир кўрсатишнинг махсус юридик тури тушунилади.

«Ҳуқуқий тарбия» категорияси олимлар томонидан турлича талқин қилинган ва изоҳлар берилган. Жумладан, ю.ф.д., профессор У.Таджихановнинг изоҳлашича **«ҳуқуқий тарбия»** - шахслар ва ижтимоий гуруҳларнинг ҳуқуқий онгига кўрсатиладиган, аниқ мақсадга йўналтирилган, ташкиллаштирилган, бошқариладиган, олдиндан режалаштирилган ва махсус ишлаб чиқилган ҳуқуқий тарбия усуллари воситасида амалга ошириладиган педагогик таъсир жараёнидир»⁴.

Шунингдек, ю.ф.д., профессор А.Х. Саидов ҳам ҳуқуқий тарбияга кенг маънода фикр билдиради, яъни **«ҳуқуқий тарбия»** фуқароларнинг онги ва руҳиятига таъсир қилишга қаратилган, режалаштирилган, бошқариладиган, уюштирилган, тизимли, мақсадга йўналтирилган, ҳозирги замон ҳуқуқшунослиги тасарруфида мавжуд бўлган турли хил ҳуқуқий тарбия шакллари, воситалари ва услубларидан фойдаланиб, фуқаролар онгида чуқур ва барқарор ҳуқуқий билимлар, эътиқодлар, эҳтиёжлар, қадриятлар, қонунга мос феъл-атвор, одатларни шакллантириш жараёнидир»⁵.

Ҳуқуқий онг-бу мавжуд ҳуқуқий воқеликнинг аксидир ва ҳар бир субъект уни қандай қабул қилиши ва талқин қилиши. Ҳуқуқий ҳаёт назарияси ва амалиёти учун муҳим бўлган ушбу концепция шу билан боғлиқдир ҳам индивидуал, ҳам гуруҳли билиш жараёнлари билан, шунингдек жамиятнинг ҳуқуқий соҳасидаги аксиологик доминантлар сифатида⁶.

Юқорида ҳуқуқий тарбияга берилган изоҳларни таҳлил қилган ҳолда, бизнинг фикримизча **ҳуқуқий тарбия**-бу давлат органлари, нодавлат органлари, мансабдор шахслар ва алоҳида шахслар гуруҳининг аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтиришга қаратилган махсус фаолияти ҳисобланади.

Тарбия жараёнларининг йўналишларини фарқлашда қўлланиладиган муҳим мезонлардан бири - онг шаклларининг турлича эканлиги. Чунки, алоҳида олинган тарбия жараёнларининг ҳар қайсиси, инсон онгининг ҳамма томонларини эмас, фақат унинг айрим кўринишларини камраб олади. Масалан, сиёсий тарбия - сиёсий онгни; маънавий тарбия - маънавий онгни; эстетик тарбия - эстетик онгни камраб олади ва ҳ.к.

Ҳуқуқий тарбия икки хил вазифани бажаради. *Биринчиси* - тарбияланувчиларга маълум миқдордаги ҳуқуқий билимлар, кўникмалар ва малаканинг берилиши. *Иккинчиси* - тарбияланувчиларда ҳуқуқий ғоялар, хиссиётлар, эътиқотни шакллантириш. Шу вазифалардан келиб чикиб ҳуқуқий тарбияда фуқаролар ҳуқуқий

⁴Саидов А.Х., Таджиханов У.Т.. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. –Т., 2001 й. Т.2. 187 б.

⁵Ўша ерда. 188 б.

⁶ Т. В. Корчагина, А. И. Николаев Вестник МГПУ ■ серия «Юридические науки» Государство и право: теоретические и исторические аспекты УДК 340 DOI: 10.25688/2076-9113.2021.44.4.05

онгини шакллантириш қуйидагича кечади: *биринчидан*, асосий ҳуқуқий қоидалар тизимини билиш, уларнинг мазмунини ва моҳиятини туғри тушуниш, *иккинчидан*, ҳуқуқни, қонунларни, қонунийлик ва ҳуқуқий тартиботни чуқур ҳурмат қилиш, *учинчидан*, ҳуқуқий билимларни амалда мустақил қўллаш олиш; *тўртинчидан*, ўз одатларини олинган ҳуқуқий билимлар билан мослаштириш; *бешинчидан*, ҳуқуқий нормаларни ҳар қандай бузишларга нисбатан қатъий муросасизлик кўникмасини ҳосил қилиш.

Ҳуқуқий тарбия жараёни одамлар орасида муайян муносабатлар орқали амалга ошади. Шу боис ҳуқуқ билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатлар ҳуқуқий тарбия доирасига киради. Унда тарбияланувчилар (шахслар, ижтимоий гуруҳлар) ҳуқуқий онгининг шаклланиши рўй беради. Ҳуқуқий тарбия жараёнида кишиларнинг муайян ҳуқуқий билим даражасига эга бўлишига эришиш мақсад қилиб қўйилади. Уларнинг шахсий эътиқодидан келиб чиқадиган қонунга, ҳуқуққа бўлган ҳурматни шакллантириш ҳуқуқий тарбиянинг ўзагини ташкил этади.

Бу йиғиндига кирувчи ҳуқуқий онгининг таркибий қисмлари шахсга нисбатан керакли психологик ва мафкуравий йўл-йўриқларни ташкил қилади, унинг ўз ҳуқуқий билимларини турмушда фаол тадбиқ қила олишга имконият яратади. Мана шу тайёргарлик даражаси ҳуқуқий тарбия ишларининг самарадорлигини кўрсатадиган асосий кўрсаткичдир⁷.

Ҳуқуқий тарбия - бу шахсга нисбатан ҳуқуқий онгни, ҳуқуқий кўрсатмаларни, қонунга итоаткор хулқ-атвор кўникмалари ва одатларини шакллантирувчи, уюшган, бир тизимли, аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда таъсир кўрсатишдир.

Шуни таъкидлаш керакки, яқин ўтмишда ҳам ҳуқуқий тарбияга у ҳақиқатда сазовор бўлиши керак бўлганидек даражада эътибор берилмас эди. Педагогикага доир дарсликларда шахснинг ақлий камолоти, меҳнати, жисмоний, маънавий, эстетик тарбияси ҳақида сўз борар эдию, лекин ҳуқуқий тарбия хусусида эслатилмасди. Тарбиявий ишнинг мустақил йўналиши тарзида ҳуқуқий тарбия йўналишининг ажратиб қўйилмаслиги ўсиб келаётган авлоднинг айрим қисми ҳуқуқий онги даражасига салбий таъсир кўрсатмай қолмади.

Шубҳасиз, ҳуқуқий, сиёсий, ва маънавий онгининг ўзоро боғлиқлигини эсдан чиқармаслик керак, лекин шуни ҳам назарда тутиш лозимки, уларни бир-бири билан қўшиб юбориш мумкин эмас. Тарбиявий ишнинг ўзига хос йўналишидаги ҳуқуқий тарбиянинг мустақиллиги аввало унинг мазмуни билан боғлиқдир. Ҳуқуқий тарбия онгининг мустақил хисобланган-ҳуқуқий онгни шакллантиради, бу эса тарбиянинг ўзига хос шакллари ва усулларини излаб топиш ва қўлланиш заруриятини тақозо этади.

Тарбиячилар зарур ҳажмдаги ҳуқуқий билимлар билан қуролланган бўлиши ва тарбияланувчиларда ҳуқуқий онгни шакллантириш, уларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш услубиётини эгаллаши лозим.

Ҳуқуқий тарбия тамойиллари сирасига илмийлик, амалиёт билан узвийликни, ўзига хосликни ҳам киритиш мумкин.

Ҳуқуқий тарбиянинг илмийлиги уни амалга ошириш жараёнида ҳозирги замон ҳуқуқий ва бошқа фанлар, аввало, ҳуқуқий фаолият, шахс тарбияси (социология,

⁷ Саидов А.Х., Таджиханов У.Т Давлат ва ҳуқуқ назарияси.Т.2. –Т.: «Адолат», 2001. 343-6.

руҳшунослик, педагогика ва бошқалар) билан бевосита муносабатдор ютуқлардан фойдаланишни ифодалайди. Аини замонда ҳуқуқий тарбиянинг илмийлиги унинг мавжуд ҳолатини акс эттирмайдиган субъективизм билан, ҳуқуқий воқеликни баҳолашда мафкуравий андозалардан фойдаланиш билан сиғишмайди.

Ҳуқуқий тарбиянинг амалиёт билан муносабатдорлиги тизим ечиладиган ҳуқуқий масалаларни мавжуд воқелик ҳодисалари билан узвийлаштириш зарурлигини ифодалайди.

Мустақил давлатимиз ривожланишининг истиқболи ҳар томонлама билимли, юқори малакали ёшлар қўлидадир. Бунинг учун ёшлар юксак ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятга эга бўлишлари, ҳуқуқни пухта билишлари лозим. Бозор иқтисодига ўтиш ҳамда суверен, демократик, ҳуқуқий, ижтимоий ва дунёвий давлат қуриш қонунчилиқни мустаҳкамлаш ва ижтимоий адолат қарор топишини таъминлаш, аҳолини ҳуқуқий жиҳатдан тарбиялаш ва унинг ҳуқуқий онгини ривожлантиришга боғлиқдир. Шу маънода Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги ПФ-5618-сон «Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисидаги фармони катта аҳамиятга эга. Мазкур фармонинг 1-илоvasи бшчиб «Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш Концепцияси қабул қилинган ҳамда 2-илоvasида «Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш концепциясини 2019 йилда самарали амалга ошириш» бўйича «Йўл харитаси»да 90 га яқин комплекс чора тадбирлар белгилаб берилган⁸.

Юқоридаги фармонинг концепциясига асосан тегишли давлат вазирликларини маъсул ижрочиси этиб белгиланган. Бу тадбирларнинг асосий мақсади шахс, давлат ва жамиятнинг ўзаро муносабатларида аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда ҳуқуқий тарғиботнинг инновацион усуллари жорий қилиш, аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришда оммавий ахборот воситаларининг ролини кучайтириш, юридик таълимни, шунингдек, юридик кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини ривожлантириш, ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг илмий асосларини тадқиқ этиш йўлида ёшларни тарбиялашда, ҳуқуқий онгини ривожлантиришда ҳуқуқий таълимни кучайтириш ва бу жараёни методик жиҳатдан таъминлаш, аҳоли ўртасида ҳуқуқий билимларини тарғиб қилиш, оммабоп ҳуқуқий адабиётлар ва дарсликларни тайёрлаш ҳамда бошқа кўпгина вазифалар қўйилган. Бунинг натижасида ҳуқуқий маданиятни юксалтириш давлат сиёсатининг устун йўналиши бўлганлиги боис бир қатор амалий ишлар қилинди. Ёшларнинг ҳуқуқий онгини ривожлантиришда телевидение, радио ва матбуотнинг ўрни ўта муҳимдир. Бу ўринда Адлия вазирлиги ва бошқа ҳуқуқни муҳофаза этувчи идораларнинг «ҳуқуқ ва бурч» юридик журнали, «Инсон ва қонун» ҳуқуқий газетаси, «Постда» газетаси, «Фуқаролик жамияти» ва «Адвокат» журналлари ва бошқа нашрлар аҳоли ҳуқуқий онгини ўсишига муҳим ҳисса қўшмоқда.

Юридик амалиётда аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини юксалтириш мақсадида; чунончи ишонтириш, огоҳлантириш, рағбатлантириш, мажбурлаш ва

⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги ПФ-5618-сон Фармони

жазолаш каби бир қанча ҳуқуқий тарбия усуллардан фойдаланилиши мақсадга мувофиқдир.

Ҳуқуқий маданият – кишиларнинг ҳуқуқий билим даражаси, ҳуқуққа нисбатан онгли муносабат, ҳуқуқни ҳурмат қилиш ва унга риоя қилишни ифодаловчи атама. Ҳуқуқий маданиятнинг жамият ривожига тутган ўрни ва аҳамияти Президентимиз томонидан белгилаб берилган «Тараққиётнинг ўзбек модели»да аниқ-равшан кўрсатиб берилган. Ҳуқуқий маданият мамлакатимизда озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуриш саъй-ҳаракатлари билан узвий боғлиқ бўлиб, ҳар бир фуқаронинг қонунларга қатъий риоя этиши, қонун бўйича яшаши ва меҳнат қилишини тақозо этади. Ҳуқуқий маданиятни такомиллаштириш учун барча фуқароларнинг сиёсий, ҳуқуқий онгини ўстириш, дунёқарашини кенгайтириш, маънавиятини юксалтириш муҳим аҳамият касб этади. Ҳуқуқий маданият макон ва замонда фарқланиб, ҳозирда ва истиқболда амалга оширилиши лозим бўлган манфаатлар кўлами билан ўлчанади. Ҳуқуқий маданият инсоннинг билим ва тажрибалари орқали нарса ва ҳодисаларни, ижтимоий-сиёсий жараёнларни, уларнинг мазмун-моҳиятини англаш, тўғри ёки нотўғрилигини фарқлаш ва шу асосида хулоса чиқариш имконини беради.

Хулоса қилиб айтганда, фармонда белгилаб берилган жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш борасидаги муҳим йуналиш ва вазифаларни уз вақтида амалга ошириш, ҳуқуқшунос ва зиёлилардан масъулият ва фидойиликни талаб этади. Зеро, давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, "Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш -юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гаровидир".

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т., 2023.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. –Т.1. –Т., Ўзбекистон. –1996. Б. 322.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги ПФ-5618-сон Фармони
4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т., 2017. – Б. 27–28.
5. Мирзиёев Ш.М. Инсон манфаатларини таъминлаш учун, аввало, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ишончли ҳимоя қилинмоғи зарур // Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т., 2017. – Б.312.
6. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент.: Ўзбекистон, 2021.
7. Саидов А.Х., Таджиханов У.Т.. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. –Т., 2001 й. Т.2. 187 б.
8. Пашенцев Д. А. и др. Антикоррупционное правовое воспитание: научно практическое пособие / под ред. Д. А. Пашенцева. М.: Проспект, 2020. 144 с.